

2 Onderwijskansen

Een aantal ontwikkelingen veroorzaakt grotere verschillen tussen leerlingen in kansen voor goed onderwijs. Allereerst is het opleidingsniveau van ouders steeds bepalender voor de onderwijskansen van een leerling, ook bij het basisschooladvies. Door gerichtere plaatsing en eerdere selectie komen leerlingen van lager opgeleide ouders bovendien op een lager niveau uit dan even slimme leerlingen van hoger opgeleide ouders. De verschillen tussen groepen leerlingen of studenten worden ook groter vanwege homogenisering van brugklassen en daarna door selectie in het hoger onderwijs. Ten slotte draagt ook de toename van schaduwonderwijs, zoals huiswerkbegeleiding, bij aan grotere verschillen in onderwijskansen.

2.1 Opleidingsniveau ouders

Opleidingsniveau ouders veel invloed •

Nederlandse leerlingen en studenten doorlopen in hun schoolloopbaan verschillende routes en onderwijsniveaus. Leerlingen met hoogopgeleide ouders blijken andere routes te volgen dan leerlingen met laagopgeleide ouders. Figuur 1, pagina 22, illustreert de invloed van het opleidingsniveau van de ouders op het bereikte opleidingsniveau van hun kinderen. Voor een groep leerlingen met een vergelijkbare intelligentie (IQ op het niveau van vmbo-g/t) staat de onderwijsloopbaan geschetst: de leerlingen met laagopgeleide ouders worden weergegeven in witte stippen, de leerlingen met hoogopgeleide ouders in zwarte stippen. Hoewel deze leerlingen dus een vergelijkbaar IQ hebben, stromen ze in op heel verschillende niveaus in het voortgezet onderwijs. De leerlingen met hoogopgeleide ouders zitten relatief vaak in havo/vwo-brugklassen, terwijl de leerlingen met laagopgeleide ouders vaker instromen in vmbo basis- of kaderklassen. Het rechterdeel van de figuur laat de hoogst behaalde opleiding na het voortgezet onderwijs zien. Hier zijn de verschillen nog groter. Van de leerlingen met hoger opgeleide ouders heeft de meerderheid een opleiding in het hoger onderwijs afgerond, terwijl de leerlingen met lager opgeleide ouders vaak een mbo-opleiding op niveau 2, 3 of 4 hebben afgerond.

Herkomst meer invloed dan in andere landen •

De invloed van het ouderlijk milieu is niet uniek voor Nederland, maar vergeleken met andere landen is de invloed in Nederland wel groot.¹⁴ Vergeleken met andere landen zijn de prestaties tussen leerlingen van verschillende herkomst ook relatief groot. Zowel in het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs zijn de prestaties van allochtone leerlingen lager dan die van autochtone leerlingen. En van de studenten met een niet-westerse achtergrond studeerde (in 2014) 16 procent minder af dan van de van oorsprong Nederlandse studenten. Deze verschillen zijn groter dan in andere landen.¹⁵

Achtergrond ook van invloed bij doorstroom naar hoger onderwijs •

Bij de instroom in het hoger onderwijs zien we ook een oplopend onderscheid tussen leerlingen, afhankelijk van hun achtergrond (figuur 4, pagina 23). Er stromen bijvoorbeeld veel minder leerlingen uit kansarme (apc-)gebieden door naar het hbo dan leerlingen uit niet-kansarme gebieden. Met name de tweede generatie niet-westerse allochtone leerlingen stroomt minder vaak dan voorheen door naar het hoger onderwijs.

¹⁴ Werfhorst, H. van de, Elffers, L. & Sjoerd Karsten, S. (red.) (2015). *Onderwijsstelsels vergeleken. Leren, werken en burgerschap*. [Den Haag]: Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek (NRO).

¹⁵ Zie 1

2.2 Invloed van achtergrond op schooladvies

Achtergrond sterk bepalend • Leerlingen met laagopgeleide ouders krijgen een lager advies voor het voortgezet onderwijs dan leerlingen met hoogopgeleide ouders. De afgelopen jaren lopen de adviezen voor leerlingen met hoger en lager opgeleide ouders verder uiteen (figuur 2, pagina 22). Uit de figuur is af te lezen dat leerlingen met hoogopgeleide ouders vaak hoger en leerlingen met laagopgeleide ouders vaak lager geplaatst worden dan het schooladvies. Figuur 2 laat ook zien dat de verschillen in de loop van de tijd toenemen, met name omdat de hoogte van de adviezen voor leerlingen met laagopgeleide ouders daalt. In 2014/2015 is deze daling sterker dan in de jaren ervoor. Het onderscheid neemt het sterkst toe tussen leerlingen met laagopgeleide ouders en leerlingen met hoogopgeleide ouders. Het onderscheid naar inkomen van de ouders neemt ook toe (zie ook figuur 3, pagina 23).

Vaker enkelvoudig advies • De trend naar meer enkelvoudige adviezen zet verder door. Het percentage enkelvoudige adviezen is opnieuw met 5 procent gestegen. Ongeveer een op de zes leerlingen krijgt nu een meervoudig advies, terwijl dit vier jaar geleden ruim een op de vier leerlingen was. Voor veel leerlingen vindt het bepalende selectiemoment dus al plaats aan het einde van de basisschool en niet na een- of tweejarige brugperiode in het voortgezet onderwijs. Dit is vooral nadelig voor leerlingen met laagopgeleide ouders. Zij krijgen lagere adviezen en stromen vaker door naar lagere schooltypen dan leerlingen met vergelijkbare prestaties, maar met hoogopgeleide ouders.

Heroverweging niet veel gebruikt • Een op de zes leerlingen zou op basis van de uitslag van de eindtoets een advies moeten krijgen dat minimaal één volledige schoolsoort hoger is dan het aanvankelijke advies. Dit zijn vooral leerlingen met laagopgeleide ouders. Slechts 15 procent van hen krijgt echter daadwerkelijk een hoger advies. Dit lage percentage duidt erop dat scholen heroverweging en bijstelling nog niet in het vaste repertoire van de adviesprocedure hebben zitten. Daar hebben scholen mogelijk goede redenen voor, maar bij twijfel vinden wij het verstandig om leerlingen een hoger advies te geven, omdat dit voor de loopbaan van de leerling vaak gunstig uitpakt.

Bijstelling vooral in de stad • Ruim twee derde van de scholen stelt voor geen enkele leerling het schooladvies bij. Op de scholen die dat wel doen, gebeurt dat in twee derde van de gevallen maar voor een of twee leerlingen.

Scholen in de zeer stedelijke gebieden en islamitische scholen geven beduidend vaker een hoger schooladvies na de toets.

2.3 Onderbouw voortgezet onderwijs

Gerichtere indeling in niveaus • De laatste drie jaren worden leerlingen gericht op een specifiek niveau geplaatst. Ook is dat niveau gemiddeld iets hoger. Minder leerlingen zitten in de brugklas onder het verwachte niveau dan in de jaren ervoor. Deels is de gerichtere plaatsing het gevolg van schoolkeuzes van leerlingen/ouders, deels komt het door keuzes in het plaatsingsbeleid van scholen voor voortgezet onderwijs.

Homogenisering brugklassen • Naast meer gerichte 'streaming' (selectie en plaatsing), zien we ook dat selectie of 'tracking' op een eerder moment plaatsvindt. In het voortgezet onderwijs zitten leerlingen eerder op een specifieke track. Dit zien we aan de stijging van het percentage leerlingen in homogene brugklassen. Ook in 2015 is het percentage homogene brugklassen weer toegenomen. Zaten tien jaar geleden nog 30 procent van de leerlingen in een homogene brugklas, nu is dat 46 procent.

Rendementen laatste twee jaar gunstig • We zien dat het niveau in leerjaar 1 en 2 hoger is dan verwacht op basis van de eindtoets. Ook lijkt de instroom op een hoger niveau voor leerlingen gunstig; in leerjaar 3 zitten deze leerlingen nog steeds op een gemiddeld hoger niveau. Dit hangt samen met verbetering van de rendementen in het voortgezet onderwijs van de laatste twee jaar. Dat wil zeggen dat meer leerlingen op het verwachte niveau blijven. De rendementen daalden jarenlang (leerlingen gingen ten opzichte van het advies steeds vaker een niveau naar beneden dan omhoog), maar de afgelopen twee jaar zien we een lichte stijging.

Oplopende verschillen in latere leerjaren • Leerlingen met hoger opgeleide ouders krijgen niet alleen een hoger advies, maar komen ook vaker in het eerste jaar in een brugklas op een hoger niveau. Bij de overgang naar leerjaar 2 en leerjaar 3 komen ze opnieuw hoger uit dan hun klasgenoten met lager opgeleide ouders. We zien dus niet alleen verschillen in kansen aan het begin van het voortgezet onderwijs, maar ook verschillen in kansen bij de overgangen naar de leerjaren 2 en 3. In de onderbouw van het voortgezet onderwijs nemen de verschillen tussen leerlingen met lager en hoger opgeleide ouders duidelijk toe (figuur 2, pagina 22).

“Verschillen tussen opleidingen die selecteren en opleidingen die niet selecteren worden groter.”

Oorzaken oplopende verschillen • Wat zijn de oorzaken van deze oplopende verschillen in de opbouw van het voortgezet onderwijs? In de eerste plaats reageren hoger opgeleide ouders sterker op de scherpere en eerdere selectie. Hoger opgeleide ouders maken veelal bewustere schoolkeuzes en investeren in extra onderwijs voor hun kinderen (schaduwonderwijs). Ten tweede zorgt de homogenisering en categorialisering van het voortgezet onderwijs ervoor dat leerlingen eerder gescheiden worden. Dit is relatief ongunstig voor laatbloeiers en dat zijn juist vaker leerlingen van lager opgeleide ouders. Ten slotte zien we dat scholen op een eerder moment in de schoolloopbaan van leerlingen strenger selecteren. Scholen proberen op die manier te anticiperen op verscherpte exameneisen, omdat zij streven naar hogere examencijfers en studierendementen. De ontwikkelingen leiden tot grote verschillen tussen leerlingen van hoog- en laagopgeleide ouders en minder kansen voor leerlingen van lager opgeleide ouders. Dit leidt tot onderbenutting van talent.

2.4 Doorstroom naar het beroepsonderwijs

Doorstroom binnen mbo stabiel • Tot 2012 stapelden studenten in het mbo steeds minder. Vooral de doorstroom van mbo-1 naar mbo-2 en van mbo-2 naar mbo-3 nam sterk af. Studenten in de beroepsopleidende leerweg afkomstig uit apc-gebieden stapelen vaak, maar onder deze groep was de daling het grootst. Sinds 2012 stabiliseert de doorstroom binnen het mbo. In de afgelopen drie jaar gaat ongeveer 63 procent van de mbo-1 studenten uit de beroepsopleidende leerweg door naar mbo-2, 50 procent van mbo-2 naar mbo-3 en 44 procent van mbo-3 naar mbo-4.

Minder doorstroom van mbo naar hbo • De laatste jaren gaan er minder studenten van mbo-4 naar het hbo. In 2008 en 2009 was dat 47 procent van de gediplomeerden. In 2015 ligt het percentage onder de 40 procent. De daling is het sterkst in 2015. Studenten die doorstromen zijn vaker niet-westerse allochtonen en gediplomeerden uit apc-gebieden. Ruim de helft van deze groepen studenten gaat vanuit het mbo-4 door naar het hbo. Bij deze groepen is de daling in doorstroom naar het hbo wel het grootst.

Minder studenten van hbo-bachelor naar wo

Het percentage studenten met een hbo-bachelordiploma dat aansluitend doorstroomt naar het wetenschappelijk onderwijs, daalde de afgelopen jaren. Recentelijk stabiliseert het percentage doorstromers op iets minder dan 7 procent. We zien hier geen grote verschillen tussen groepen studenten. Er zijn veel verschillende schakeltrajecten voor studenten met niet-aansluitende hbo-bacheloropleidingen.¹⁶

Meer selecterende opleidingen • Het aandeel opleidingen in het mbo en het hoger onderwijs dat selecteert aan de poort, neemt toe. De meeste selectie vindt plaats in het hoger onderwijs. In 2014 startte in het wetenschappelijk onderwijs 36 procent van de nieuwe studenten na selectie, in het hbo 24 procent. Vijf jaar daarvoor begon 25 procent van de wo-studenten aan een studie met selecterende maatregelen, van de hbo-studenten was dat 19 procent. In het mbo zien we ook meer selectie, maar hier geldt ook een zorgplicht van de instellingen voor de studenten: instellingen moeten studenten aannemen, tenzij ze niet leerbaar zijn.

2.5 Verschillen in leerlingpopulatie

Verschillen tussen schoolsoorten • In het voortgezet onderwijs zien we dat de leerlingpopulatie per schoolsoort steeds meer verschilt. Het gemiddelde aandeel leerlingen van niet-westerse afkomst groeit er. Opvallend is de toename in het vmbo, waar al relatief veel leerlingen van niet-westerse afkomst naartoe gaan. In het vwo zien we geen stijging van het percentage leerlingen van niet-westerse afkomst. De landelijke stijging geldt dus niet voor dit schooltype. Het percentage leerlingen van niet-westerse afkomst ligt hier steeds rond de 10 procent.

Kwetsbare groep entreeopleiding • Ook in het mbo zijn er per niveau grotere verschillen in achtergrond van leerlingen. Met name de entreeopleidingen (niveau 1) hebben te maken met een meer kwetsbare groep studenten dan enkele jaren geleden. De meer kansrijke groep studenten stroomt tegenwoordig met een vmbo-diploma in op niveau 2 of hoger. Dit is een positieve ontwikkeling. Tegelijkertijd blijft hierdoor op niveau 1 een meer kwetsbare groep studenten achter. Daar komt bij dat meer leerlingen vanuit het (voortgezet) speciaal onderwijs instromen in de entreeopleidingen.

¹⁶ Inspectie van het Onderwijs (2015). Schakelen van hbo-bachelor naar universitaire master. Onderzoek naar de uitvoeringspraktijk van doorstroom- en schakeltrajecten in het hoger onderwijs. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

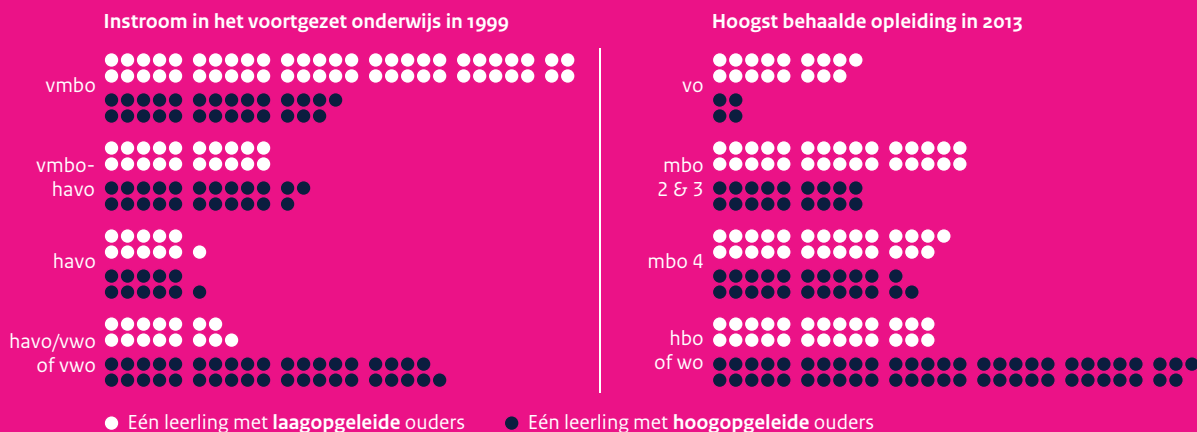
Hebben leerlingen gelijke kansen?

Naast de capaciteiten van de leerlingen bepalen ook het opleidingsniveau en het inkomen van de ouders de schoolloopbaan. Hierdoor ontstaan verschillen tussen leerlingen, die toenemen tijdens hun schoolloopbaan.

1 Kinderen profiteren van het opleidingsniveau van hun ouders

Vergelijken we gemiddelde leerlingen (IQ vmbo-g/t), dan blijkt dat de helft van de leerlingen met hoogopgeleide ouders begint op havo of vwo. Bij de kinderen met laagopgeleide ouders is dat een kwart.

Aan het eind van de rit heeft van de eerste groep 55 procent een hbo- of wo-diploma op zak, tegenover 26 procent van de kinderen met laagopgeleide ouders. Even slimme leerlingen eindigen dus op een heel verschillend niveau.

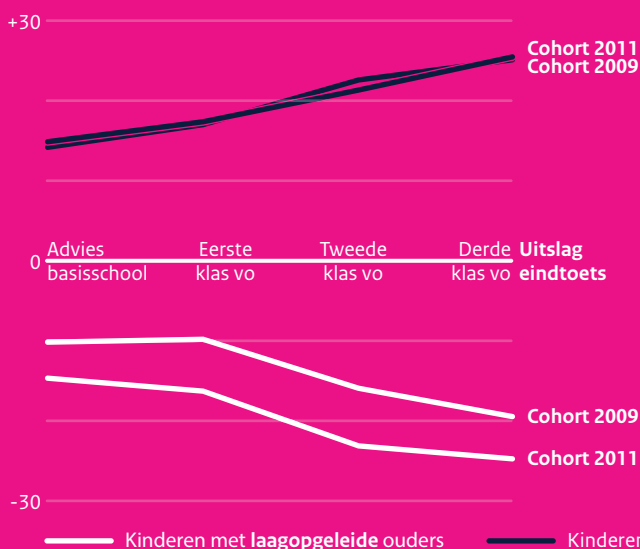

2 De verschillen nemen toe

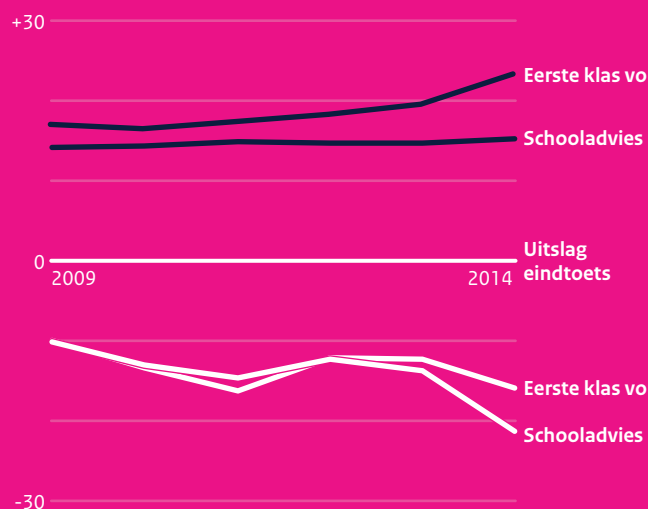
Kinderen met hoogopgeleide ouders krijgen van hun basisschool vaker een advies voor het voortgezet onderwijs dat hoger ligt dan de uitslag van de eindtoets. Bij kinderen met laagopgeleide ouders is dat andersom. Tijdens de onderbouw van het voortgezet onderwijs nemen deze verschillen toe.

De schooladviezen aan kinderen van laagopgeleide ouders dalen de afgelopen jaren. Kinderen van hoogopgeleide ouders beginnen op een hoger niveau dan in eerdere jaren. Ook daardoor worden de verschillen groter.

Gemiddelde afwijking van de eindtoets-uitslag in procenten ... per cohort ...

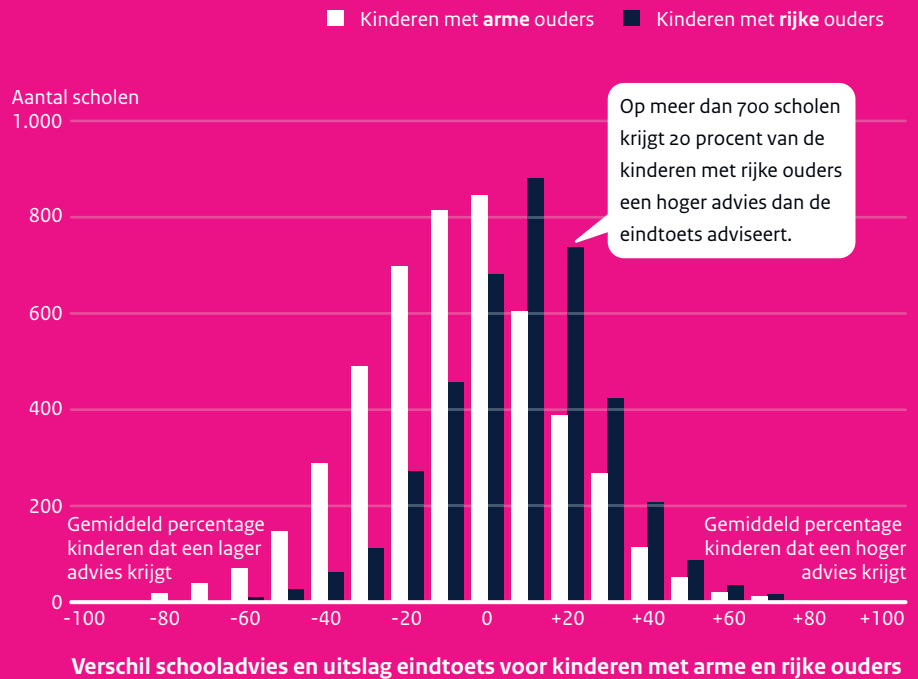
... en per kalenderjaar

3

Kinderen met rijke ouders krijgen een hoger advies

Naast het opleidingsniveau is ook het inkomen van de ouders van invloed op het basisschooladvies. Kinderen van rijke ouders krijgen gemiddeld een hoger advies dan kinderen van ouders met een lager inkomen.

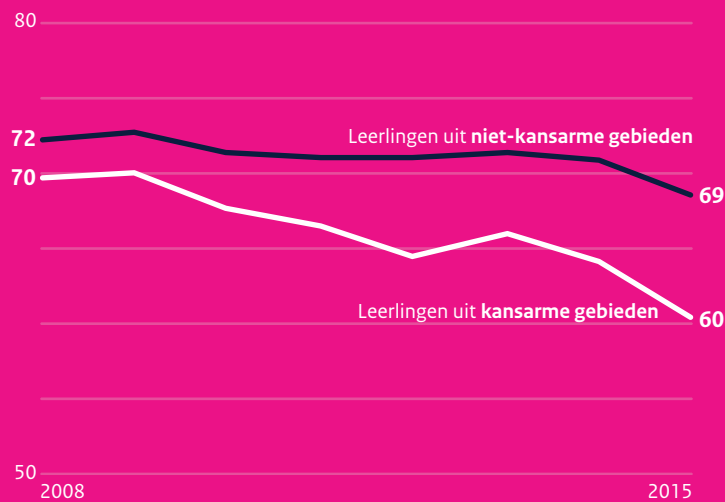

Verschil schooladvies en uitslag eindtoets voor kinderen met arme en rijke ouders

4

Leerlingen uit kansarme regio's stromen minder vaak door naar het hoger onderwijs

Ook bij de overgang naar het hoger onderwijs is de achtergrond van de leerling van invloed. Leerlingen uit kansarme gebieden (armoede-probleem-cumulatie-gebieden, apcg's) beginnen minder vaak aan een opleiding in het ho. Het verschil met de overige leerlingen neemt toe.

Percentage leerlingen dat (direct en indirect) doorstroomt naar het hoger onderwijs

Bronnen
Ivho, 2015;
CBS, 2015;
DUO, 2015

Selectie in hoger onderwijs vergroot verschillen •

In het hoger onderwijs worden vooral de verschillen groter tussen opleidingen die selecteren en opleidingen die niet selecteren. Opleidingen die selecteren, trekken en selecteren vooral studenten met hogere examen-cijfers. In het hbo hebben selecterende opleidingen een lager percentage studenten van niet-westerse afkomst. In het wetenschappelijk onderwijs is het percentage vrouwen in de selecterende opleidingen hoger na het instellen van een fixus. Door deze verschuivingen worden de verschillen in instroomkenmerken tussen opleidingen in het hoger onderwijs groter.

2.6 Schaduwonderwijs

Toename huiswerkbegeleiding • We zien de laatste jaren een toename van onderwijsactiviteiten die buiten de school worden georganiseerd, het zogenaamde schaduwonderwijs. Vaak gaat het om huiswerklessen en extra begeleiding die ouders en leerlingen zelf organiseren en financieren. Steeds vaker zien we dat scholen deze vormen van extra ondersteuning aanbieden, mede organiseren of faciliteren. De extra lessen vinden dan bijvoorbeeld in de school plaats. Aangezien vooral leerlingen van hoger opgeleide ouders schaduwonderwijs volgen, is het aannemelijk dat dit het verschil in kansen vergroot.

Meer toetstraining • Ouders en leerlingen lijken zich ook bewust van het toegenomen belang van selectiemomenten. We zien dan ook steeds meer schaduwonderwijs voor selectiemomenten. Het gaat hier om toetstraining in de laatste jaren van het basisonderwijs, examentrainingen in het voortgezet onderwijs en activiteiten die de kans op succes vergroten in decentrale selecties in het hoger onderwijs.

Toename niet-bekostigd onderwijs • Ook het niet-bekostigd onderwijs neemt in omvang toe, waaronder het niet-bekostigd voortgezet algemeen volwassenenonderwijs (vavo). Een deel van de leerlingen die vastlopen in het regulier onderwijs, haalt via het niet-bekostigd onderwijs alsnog een diploma. In 2015 deden er 1.332 leerlingen examen, 45 leerlingen meer dan het jaar daarvoor. Bij particuliere scholen zonder examenlicentie werden ongeveer 970 leerlingen op het staatsexamen voorbereid. In 2015 zijn relatief veel initiatieven gemeld voor nieuw op te richten particuliere scholen: in totaal elf. Bij vier initiatieven gaat het om scholen die ongedeeld basis- en voortgezet onderwijs willen aanbieden.